

Daniel Bar-Tal and Yona Teichman (Eds.). *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Representations of Arabs in Israeli Jewish Society.*

Cambridge: Cambridge University Press. 2005. 483 pages.

ניצה ינאי*

דניאל בר-טל ויונה טייכמן כתבו ספר חשוב על דעות קדומות של יהודים-ישראלים כלפי פלסטינים בקונטקסט של מאה שנות סכסוך. הסקירה הרחבה של סטריאוטיפים שליליים ודעות קדומות – אשר מתברר שהם קיימים בכל השכבות המעמדיות ובכל הקבוצות האתניות, בקרב גברים ונשים כאחד ובכל קבוצות הגיל – מציגה תמונה קשה, גם אם היא ידועה ואינה חדשה.

בר-טל וטייכמן אינם חוקרים את הסכסוך היהודי-פלסטיני. הם מתמקדים במחקרים שעוסקים בייצוגים ובדימויים של ערבים בתרבות היהודית-ישראלית, בהתפתחותם של תכנים סטריאוטיפיים ובמופעים של דעות קדומות. הספר מצביע על דרכים של ייצור ותחזוק קבוצתי של אמונות, דעות ורגשות שליליים שמועברים דרך מנגנוני שעתוק אל הדורות הבאים, למרות השינויים שחלים בחברה הישראלית.

בפרקים הראשונים של הספר (פרקים 1-7) סוקרים המחברים בהרחבה כיצד מתפתחים סטריאוטיפים כעמדה קבוצתית, וכיצד הזדהות קבוצתית ורגשי שייכות ואהבה הופכים לרגשות שנאה כלפי אחרים. כמו כן, הם עוסקים בשאלה מהו הבסיס הפסיכולוגי ליחסים בין קבוצות בקונפליקט, עורכים סקירה היסטורית קצרה של הסכסוך היהודי-פלסטיני מראשית הציונות ועד היום, וכן סוקרים מחקרים על ייצוגים תרבותיים וחברתיים של ערבים, כפי שאלה מופיעים תדירות ובדומיננטיות בשיח הציבורי, במדיה, בספרי לימוד, בתיאטרון, בספרות היפה, בספרי ילדים, בקולנוע ובדרמה בתקופות שונות בחברה היהודית-ישראלית. בהמשך הספר, בפרקים המפתיעים יותר (פרקים 8-11), מביאים המחברים כמה וכמה מחקרים שנעשו על ידם באמצעות שאלונים, ראיונות מובנים וצירי דמות במשך למעלה מעשור, עם ילדים צעירים מאוד, נוער, מתבגרים ומבוגרים צעירים (טווח המדגם מגיל שנתיים עד 24). מטרתם בפרקים אלה לבסס את היסוד ההתפתחותי-קוגניטיבי של רכישת סטריאוטיפים ודעות קדומות בחברה שסובלת מקונפליקט ארוך, אלים וקשה, וזאת דרך רכישת שפה, התפתחות קוגניטיבית וייצוגים מנטליים אצל ילדים ואצל בוגרים צעירים כאחד. הם מראים כי רכישה של ידיעה חברתית קבוצתית (אהבה לקבוצה ושנאת האחר) מתחילה מוקדם מאוד, וניתן למצוא אותה כבר אצל ילדים בגיל שנתיים שזה עתה החלו לדבר.

שני צירים מרכזיים עוברים כחוט השני בכל פרקי הספר: ציר אחד מבוסס על הטענה כי לכל קבוצה שנתונה בקונפליקט בלתי נשלט (Intractable Conflict) יש רפרטואר פסיכולוגי בין-קבוצתי, שהוא תולדה של הסכסוך והכרחי ליצירת לגיטימציה עצמית קבוצתית ולפיתוח מערכת אמונות לגבי צדקתה של הקבוצה, ביטחונה ואחדותה. הרפרטואר הפסיכולוגי

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בן גוריון בנגב.

הוא מבנה מטה-פסיכולוגי פונקציונלי אשר מכיל עמדות, סטריאוטיפים, אמונות, דימויים ורגשות שליליים כלפי קבוצת האחר. במערכת של קונפליקט בלתי נשלט, כמו הקונפליקט היהודי-פלסטיני, נוצר רפרטואר פסיכולוגי שלילי כלפי הפלסטינים, והוא כולל למעשה את כל הייצוגים החברתיים של הערבים בעיני הקבוצה היהודית. הרפרטואר הפסיכולוגי, לטענת ברטל וטייכמן, מושפע ממצייאות הקונפליקט (מודל הקונפליקט הריאליסטי), אשר מייצר רגשות פחד, שנאה ואיום, ואלה מצריכים פיתוח של אתוס תרבותי או אידיאולוגיה של קונפליקט כדי לעמוד באתגרים שמציב הקונפליקט. בה בעת, הרפרטואר הפסיכולוגי משפיע גם על קריאת המציאות ומתחזק את הקונפליקט. הוא מספק הצדקות להתנהגות אלימה כלפי האויב (אם הם לא מוסריים, אלימים, שונאי יהודים, רשעים וכו'), הרי מגיע להם שנשנא, נתעב ונרדוף אותם). פעולות אגרסיביות (ורבליות והתנהגותיות) מספקות מידע שמצדיק את הדעות השליליות על הערבים, וכך נוצר מעגל אינסופי של עמדות, רגשות והתנהגות שיוצרים לגיטימציה לקונפליקט ולהמשכו.

הציר השני של הספר מבוסס על הטענה שהקונפליקט היהודי-פלסטיני משתנה בפני עצמו והוא בבחינת קונטקסט עצמאי ליצירת הרפרטואר הפסיכולוגי הבין-קבוצתי כלפי ערבים. אמנם הכותבים מזכירים גורמים היסטוריים, פוליטיים, אידיאולוגיים ומדיניים שיצרו את הקונפליקט, אך זה אינו עניינם בספר. עבורם עצם קיומו של קונפליקט בלתי נשלט, ארוך וקשה הוא מצב שמאיים על כל הרבדים בחברה ומחייב פיתוח של רפרטואר פסיכולוגי בין-קבוצתי שיספק תכנים לרגשי דחייה כלפי הערבים ולפיתוח רגשי עליונות. דרך מנגנוני סוציאליזציה הופך הקונפליקט לתרבות של סכסוך ומלחמה. כדי לבסס את טיעונם, ברטל וטייכמן סוקרים למשל ספרי היסטוריה מ-1900 ועד 1948, ספרי גיאוגרפיה מלפני קום המדינה, ספרות עברית מ-1882 ועד היום, ספרי ילדים מלפני קום המדינה, דרמה עברית ותיאטרון. בכל תחום הם מצביעים על תפיסה פשטנית, מתייגת וספוגה בעיונות. בכל תחום הערבים הם אויב חסר פנים.

יש משהו בעייתי בגישה הפונקציונליסטית למושג הרפרטואר הפסיכולוגי, וכן בתפיסה התיאורטית של הכותבים אשר מפרידה באופן מבני בין קיומו של קונפליקט בלתי נשלט ובין התפתחותו של רפרטואר פסיכולוגי. ברטל וטייכמן מתבססים על מודל דיכוטומי של זהות קבוצתית בפסיכולוגיה חברתית, שמעמיד את מבנה האישיות והזהות מצד אחד ואת הקונטקסט החברתי והתרבותי מצד שני כשתי ישויות אוטונומיות נפרדות שמשפיעות זו על זו ומקושרות באמצעות מנגנונים מחברים. לדידם, האדם מושפע מהקונטקסט החברתי, אך לקונטקסט החברתי יש מעמד אובייקטיבי ואוטונומי נפרד, וכך גם לרפרטואר הפסיכולוגי של האדם ושל הקבוצה. לשיטתם, קיים קונפליקט ריאליסטי על טריטוריה, וכתוצאה מהקונפליקט מתפתחים ייצוגים חברתיים שליליים של הערבים ושל הפלסטינים בניגוד לדימויים החיוביים של העצמי. גישה זו מאפשרת לכותבים להתעלם מספרות שלמה עשירה ומעניינת על דעות קדומות וסטריאוטיפים שכתובה במושגים פסיכואנליטיים ופוסט-קולוניאליים ורואה בסטריאוטיפים לאומיים ובשנאה חלק משפה וזהות בתרבות הקולוניאלית. אמנם הקונפליקט היהודי-פלסטיני הוא גם קונפליקט טריטוריאלי, אבל לטריטוריה, כמו לכלכלה או לפוליטיקה, אין מעמד אוטונומי או אובייקטיבי, כפי שמשמע מהמודל של ברטל וטייכמן. קדושת הטריטוריה, "האדמה", "השטחים" או "המקום", היא פיקציה שמוצרת על ידי שיח לאומי של זהות. אין כאן לדעתי שאלה של "ביצה ותרנגולת"

(מה קדם למה, השיח או הקונפליקט), אלא הבדלים בין גישות תיאורטיות באשר להבנת היחסים בין פסיכולוגיה, סובייקטיביות ושיח חברתי-תרבותי. למשל, האם המושג רפרטואר פסיכולוגי, כמבנה קוגניטיבי אוטונומי, הכרחי כדי להבין טוב יותר את תוכנם ואת מכנם של הסטריאוטיפים על ערבים בחברה היהודית-ישראלית? האם הוא עוזר לנו יותר ממושגים של שיח קולוניאלי, כגון זהות והזדהות, בעלות, עליונות וכוח?

עם זאת, הבעיה הקונספטואלית של המושג רפרטואר פסיכולוגי אינה מפחיתה מערכו של הספר עבור מי שעוסק בחברה הישראלית ובקונפליקט היהודי-פלסטיני. חשיבותו לטעמי אינה בהמשגה התיאורטית של קונפליקט בלתי נשלט או במושג רפרטואר פסיכולוגי ודרך מיסודו, אלא דווקא בהצגת מסה עצומה של מחקרים שנעשו בארץ בקרב הציבור היהודי, שחושפים באופן עקבי, שוב ושוב – למרות השינויים שחלו בישראל עם השנים ולמרות השוני בין הקבוצות – את העיוורון שמייצר השיח הציוני כלפי האוכלוסייה הפלסטינית, את הנרקיסזם, את הסלקטיביות של המבט, את האטימות כלפי האחר ואת השכחה של ההיסטוריה.

בייחוד מטרידים הממצאים המלמדים שכבר בגיל שנתיים קיימת זהות לאומית, בגיל שלוש כבר יש ייצוגים של "האויב הערבי", ובגילים ארבע-חמש זהויות אלו כבר מתקבעות ונעשות בלתי גמישות מבחינה קוגניטיבית. מגיל שנתיים ואילך הולכות ומתחזקות העמדות השליליות כלפי ערבים, ובגיל ההתבגרות הרגשות השליליים מגיעים לקיצוניות מפחידה. גם בסביבות ליברליות או בסביבה מעורבת של יהודים וערבים, ילדים אינם מפתחים תפיסה חיובית כלפי ערבים (אולי רק בטווח זמן קצר וזמני), ובגילים 7-24, למרות דפוס הזיגזג (אי יציבות) של רגשות שליליים, הפלסטינים אינם מקבלים פנים אנושיות. הידע המצטבר שמציע הספר הוא חומר מצוין לחשיבה מחודשת ולהעלאת שאלות ביקורתיות לגבי יחסה של החברה היהודית כלפי החברה הפלסטינית.